

Tunyogi Csapó Gábor

Szabadság és rend – jog és felelősség

Részletek a szerző Testamentum c. tanulmányából
(1999)

III. rész

Jog

A jog szó is azon szavak közé tartozik, amelyeket szinte naponta szánkra veszünk, éppen ezért nem sokat törődünk azzal, hogy voltaképpen mit is jelent. Miért is törnénk a fejünket, mikor olyan világosnak látszik, mi mindenhez van jogunk! Az, hogy mihez nincs, általában nem nagyon érdekkel bennünket.

Miért is érdekelne? Érdek csak az azal kötet – kötet – össze bennünket, amit joggal követelhetünk. Minden más nyilvánvalóan érdektelen. A jog és az érdek szoros kapcsolata tehát kézenfekvő, vagy legalábbis annak látszik. A látszat azonban – mint oly gyakran – itt is csal.

Miért s hogyan? Kezdjük talán azal, hogy a jog teljes mértékben emberi találmány, mondhatjuk azt is: kizárólag kultúrtermék. Az ábrándos költők és naiv zöld(fülű) politikusok által oly békésnek tartott természet kétségtelenül harmonikusan – kiegyensúlyozott összhangban – működik, csodálatra méltó rendje azonban a *bellum omnium contra omnes* – mindenek harca mindenek ellen – elvén alapul, miszerint az erősebb a gyöngébb rovására él, érvényesül, és továbbadhatja génjeit. Ez a természetes kiválasztódás rendje, amit persze nem Darwin talált ki, ő csak felfedezte, ha úgy tetszik: leleplezte azt. A természet csak funkciókat ismer, jogokat nem, aminek szinte nevetségesen ellentmondani látszik az a kétségbevonhatatlan tény, hogy a jog csaknem háromezer éves történelmében a természetjog (*ius naturalis*) fogalma játszott a legfontosabb szerepet.

Ez az ellentmondás azonban rögtön feloldódik, ha közelebről megvizsgáljuk e fogalmat; akkor ugyanis könnyű felismerni, hogy semmi köze a természethez. Kezdjük azon, hogy a természetjog – s egyáltalán a jog – fogalma nagyon fiatal képződmény, hiszen – mint már említettük – még háromezer éves sincsen. A mai ember

számára persze bizonyára meghökentető fiatalnak nevezni egy három-ezer éves valamit, ezen azonban csak azok lepődnek meg, akik nem tudják, hogy legelső ősünk, a *homo erectus*, ezelőtt kb. 1,8 millió évvel egyenesítette ki a gerincét, két hátsó végtagjára emelkedve, hogy a neandervölgyi embertípus százezer éves, s hogy az őt kiszorító – kiirtó – *homo sapiens* „csak” 35–40 ezer évvel ezelőtt jelent meg a színén. Mi ehhez képest háromezer év?

A (természet)jog fogalmának atyái, a Krisztus előtti 6–5. század görög gondolkodói úgy vélték, hogy az istenek alkotta rend és/vagy az ugyancsak istenektől eredeztetett emberi értelem eleve bizonyos jogokat biztosít mindenki számára, aki embernek született, függetlenül helytől és időtől, örökérvényű, „természetes” jogokat, amelyek tehát fölötté állnak minden történelmi, tehát változókonny jogalkotásnak. Ez a kétségtelenül magasan szárnyaló elképzelés kizárólag az emberi szellem szüleménye, és magában hordja minden nagy és igaz emberi tragédia magvát. Antigonéét, aki az isteni eredetű „természetjog” szerint a zsarnok Kreon parancsának ellenszegülve eltemeti fivére holttestét, vállalván ezzel az élve befalaztatást; és Jézus Krisztusét is, aki a zsidóság és a római birodalom jogrendjével szemben mennyei Atyjának parancsszavát követi, és magára veszi a kereszthalált. Csak úgy mellelesleg: ez az (egyik) alapvető különbség a kereszténység és minden más világvallás között. A kereszténység az egyetlen vallás, amelynek kútfeje egy nagy, igaz – történelmileg is kétségbevonhatatlan –, emberi tragédia. Ennél is fontosabb azonban eszmefuttatásunk szempontjából az a szinte groteszknak mondható következtetés, hogy mindenki, aki az így felfogott természetjogra hivatkozik, származtassuk azt akár az isteni rendből, akár az emberi értelemből, irdatlan felelősséget vállal magára, olyan elköte-

lezettséget, amely adott esetben a mártíriumhoz vezethet.

Túlságosan messzire vezetne, és itt felesleges is lenne követni ez eszme fejlődését évezredek át, ennyit azonban előre kellett bocsátanunk, tekintettel arra, hogy a modern, általános emberi jogok deklarációi is voltaképpen ezen az eszmén alapulnak. Gondolnunk kell itt az Amerikai Egyesült Államok alkotmányára (1787), a francia forradalomban megfogalmazódott „emberi és polgári” jogokra (1789), az Egyesült Nemzetek Szervezetének általános nyilatkozatában (1948) lefektetett emberi jogokra; megemlíthetjük még az 1950-ből származó Európai Emberjogi Konvenciót (Róma), az ezt kiegészítő, 1961-es Európai Szociális Chartát, valamint az EBESZ 1973-as, helsinki zárónyilatkozatát is. E szép nyilatkozatoknak közös alapja a természetjog eredeti, ógörög eszméje, amely szerint minden ember rendelkezik alapvető, elidegeníthetetlen és sérthetetlen (szabadság)jogokkal, kizárólag azért, mert embernek született, jogokkal, amelyek a mindenkori emberi közösség – állam – által nyújtott polgári jogoktól eltérően mindig, mindenütt érvényesek, még e polgárjogokon túlmenően, adott esetben azok ellenére is.

A valóság persze mindig is más volt, s ma is az. Már a gyönyörű athéni demokrácia gazdasági alapjait is a rabszolgamunka biztosította; s aki ma a palesztin gyerekeknek, az iráni vagy afgán asszonyoknak, a csecse-neknek, a Kínai Népköztársaság vagy Kuba polgárainak általános érvényű, elidegeníthetetlen és sérthetetlen emberi jogokról akarna beszélni, csak nevetségessé tenné önmagát. Nem is kell azonban ilyen messzire mennünk; kérdezzük csak meg a Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Szerbiában élő magyarokat, mi a véleményük az általános emberi jogok elkápráztatóan emelkedett deklarációiról. Tartalmatlan fecsegés légüres

térben, s az oly sokak által aláírt, nagyszerű dokumentumok a valóságban annyit sem érnek, mint a papír, amely hordozza őket. Nyugodjunk bele, vagy vegyük legalább tudomásul: a fenti értelemben vett természetjog eszméjéből eredeztetett, általános érvényű emberi jogok luxuscikkek, amelyekkel a Föld népességének csupán kicsiny hányada, az európai és észak-amerikai, valamint az ausztráliai, ún. jóléti államok polgárai élhetnek, s ők is csak feltételesen.

Mégis azt kell mondanunk, hogy nem ez a legnagyobb baj, hanem az, hogy e jogokkal nem élünk, hanem visszaélünk. A szabadság és a rend fogalmának eltorzulásai ugyanis logikusan vonják maguk után a jog fogalmának s ahhoz való viszonyulásunknak végletes – s talán végzetes – eltorzulásait is. A mai ún. jóléti államokban élő emberek úgy gondolják és érzik, hogy voltaképpen mindenhez joguk van, s hogy az államnak vagy a társadalomnak kutya kötelessége garantálni e jogok kielégítésének legalábbis a lehetőségét. Ami még mindig rendben lenne, ha nem hódolnánk be azoknak, akik azt is az államtól vagy a társadalomtól várják el, hogy hathatós támogatást nyújtson a jogok igénybevételéhez azoknak is, akiknek ehhez hiányoznak a képességeik, s esetleg még az igényük is. Ez a mentalitás katasztrofális következményekhez vezetett például a legtöbb jóléti állam közköztartásának területén. Örvendetes természetesen, hogy mindenkinek joga van az érettségi, vagy azzal egyenrangú végzettség megszerzésére és főiskolai tanulmányok folytatására; az is nagyon szép, hogy fiatal emberek, akik valamilyen – elsősorban anyagi – okokból nem tudnák igénybe venni e jogot, megfelelő támogatásban részesülnek. Tragikomikus viszont az az ostobaság, amely a jogegyenlőség szent nevében olyan mélyre süllyesztette a középiskolai oktatás követelményeit, hogy azok is főiskolára, egyetemre kerülhetnek, akik a korábbi mérce alapján legfeljebb a magyar általános iskola nyolcadik osztályának megfelelő iskolai végzettséget szerezhetnének. (...)

Az általános emberi jogok e devalválódása (elértéktelenedése) súlyos következményekkel jár azonban a társadalmi élet minden más területén is. Az az elképzelés, hogy mindenhez jogom van „önmegvalósításom” érdekében, s hogy a közösség, állam, társadalom kutya kötelessége minden eszközzel támogatni engem e jogok igénybevételében, kitermelte azt az elterjedt s egyre inkább terjedő magatartásmintát, mely szerint az egyednek nincs más dolga, mint kitérni a

száját, hogy a sült galambok belerepülhessenek. S ha a sült galambok elmaradnak, akkor azért a közösség, az állam, a társadalom, az egész világ felelős, csak én magam nem...

No persze: a voltaképpen metafizikai eredeztetésű, általános és örökérvényű természetjog eszméjével mindig is szemben állt a jogfilozófiai pozitívizmus, amely tagadja a természetjog létét, és a jogot az emberi együttélés változókéony szabályrendszereként fogja fel. E felfogás alapjait már megvetette Thomas Hobbes (1588–1679), aki szerint „az ember az ember farkasa”, s e veszélyes ragadozók között csak a vaskezü idomító ostora teremthet és tarthat fenn olyan rendet, amely megóvja és garantálja mind az egyedek, mind a közösség létét. A hasonlat sántít ugyan kicsit, mert a farkasok általában nem szokták szétteperni és felfalni egymást, bár kétségtelen, hogy falkájuk rendjét az ököl-, helyesebben az állkapocsjog igazgatja. Hobbes és követői, a pozitívista jogfilozófia képviselői tehát az erős államhatalmat tekintették a jog kizárólagos forrásának. Ez a felfogás a 19. század folyamán eléggé eluralkodott a jogfilozófia berkeiben, míg a 20. század meg nem mutatta, hogy az erős állam a legszörnyűbb jogtalanságokat szülheti. Ez a felismerés hozta létre azután az általános, elidegeníthetetlen és sérthetetlen emberi jogok már említett, legújabb deklarációit a második világháború után, melyek azonban a hétköznapi élet gyakorlatában e jogok ugyancsak már leírt, végzetes devalválójához vezettek.

Úgy látszik tehát, hogy a jog kérdésében is körben járunk, mint a nyomtató ló. Akár így, akár úgy próbáljuk megközelíteni a lényegét, mindenképpen a pokol tornácába jutunk, s a kérdés az, hogy van-e kiút ebből az ördögi körből.

Nos: a szabadság és a rend körül kialakult fogalomzavarok ördögi köréből sikerült kiutat találnunk azon feltevés alapján, hogy mind az egész emberiség, mind az egyes ember létének van oka, célja és értelme akkor is, ha az felfoghatatlan az emberi értelem számára. E feltevés viszont – mint láttuk – kényszerítő erővel vonja maga után a másikat: azt, hogy létezik valaki vagy valami, aki/ami tudja, mit akart/akar akár az egész emberiséggel, akár az egyes emberrel. Másképp fogalmazva: az ember teremtmény, akinek egyetlen feladata Teremtője akaratának szolgálata, vagy legalábbis keresése. Kiszabadíthat-e bennünket ez a feltevés a jog fogalma köré fonódott ördögi körből is?

Meggyőződéseim, hogy igen. E feltevés nem cáfolja meg, hanem csupán a fejére – ha úgy tetszik: talpára – állítja az általános érvényű természetjog eszméjét. Mert az, hogy embernek születünk, nem ruház fel bennünket semmiféle joggal, még elméletben sem, viszont roppant felelősséget nyom a vállunkra: a teremtmény felelősségét Teremtőjével szemben. S az egyetlen jog, amire igényt támaszthatunk csak azért – s éppen azért –, mert embernek születünk: a jog e felelősség vállalására és hordozására. (...)

Mielőtt azonban nekirontanánk a felelősség egyszerűségében is rendkívül bonyolult és nehéz súlyú kérdésének, feltétlenül ki kell térnünk a jog és erkölcs napjainkban ugyancsak összekuszált, eltorzult viszonyára, már csak azért is, mert egyre gyakrabban halljuk, hogy bizonyos dolgok erkölcsstelenségük ellenére sem jogsértőek; azok tehát, aki úgy gondolják, hogy ami jogos, az erkölcsös is, s ami erkölcsös, jogos is, nyilván súlyos tévedésben leledzenek. Jog és erkölcs – sokak naiv hitével ellentétben – nem egymást fedő fogalmak. Ami jogos, lehet súlyosan erkölcstelen, s ami erkölcsös, súlyosan sértheti a jogot. Még egyszer: Antigoné...

Hol húzódik viszont a határvonal? Mi választja el egymástól az erkölcsöt és a jogot? Ahhoz, hogy ezt tisztázzuk, elsősorban szigorú és egyértelmű definíciókra – meghatározásokra – van szükségünk.

Egyezzünk meg abban, hogy az erkölcs valamely emberi közösség hosszú távon – évszázadokon, esetleg évezredekken át – kialakult, általánosan elfogadott magatartási formáinak összességét jelenti. E meghatározás szerint az erkölcs már maga is „kulturtermék”, s mint ilyen relatív: a kor, a körülmények, a közösség történelmi fejlődésének függvénye, ha úgy tetszik: tükörképe. Ezen az alapon azt is hihetnénk, hogy az erkölcs a ráció – az emberi értelem – alkotása, a történelem viszont cáfolja e feltevést, hiszen tudjuk, hogy a történelem maga sem racionális folyamat, valamint azt is, hogy erkölceit minden társadalom transzcendens – vallásos, vagy valláspótló – hitből eredeztette és eredezteti. Ebből a transzcendens gyökerzetű erkölcsből vezették le az ógörög gondolkodók – mint láttuk – azt, amit természetjognak neveztek, s amit még ma is, mi is annak nevezünk.

Az erkölcs tehát fejlődéstaniilag – így időben is – messze megelőzte a jogot. Már a legprimitívebb törzsek is szigorú erkölcsi szabályok szerint éltek – másként el is pusztultak volna –, anélkül, hogy ismerték volna a jog fo-

galmát, amely akkor született meg, amikor az emberi együttélés még természetesnek tekinthető, törzsi keretei szétfeszültek, és kialakultak az első államok: az asszír, a sumér/babilóniai, a hettita és az egyiptomi birodalom, majd a görögök városállamai. (...)

Ezek az első birodalmak egymástól többé-kevésbé függetlenül fejlődött közösségeket fogtak össze, általában erőszakos hódítás alapján. Világos, hogy a különböző közösségek különböző erkölcsiséget hordoztak, éppen ezért vált szükségessé olyan törvények megalkotása, amelyek az erőszakkal egy karámba terelt kisebb közösségek erkölcsét felülírva, a birodalom egészének életét szabályozták. Így születtek meg az első jogrendszerek: Hammurabi és a hettita Telipinu (Kr. e. 14. század) kőbe vésett törvénygyűjteményei, amelyek a jogtörténet első, írásos dokumentumainak tekinthetőek.

E személet alapján világossá válik a metafizikai gyökérzetű „természet-jog” és a pozitivisták jogfogalom közötti, alapvető különbség. Az előbbi az ember joga, a mai olvasatban az általános emberi jogok összessége, a továbbiakban – az egyszerűség kedvéért – a JOG, az utóbbi a mindenkor hatalom által alkotott jogrendszer, melynek minősége messzemenően a hatalom jellegétől függ.

A kettő elméletben természetesen összeegyeztethető lenne; ideális társadalomban a jog a JOG érvényesítésének eszköztára kellene hogy legyen. Ideális társadalom azonban nincs, nem is volt és valószínűleg nem is lesz soha. A két jogrendszer tehát soha nem fedi egymást, s az ebből adódó feszültségek gyakran vezetnek végzetes emberi tragédiákhoz. Lásd ismét Antigonét...

Mindez pedig elsősorban azért érdekes, mert rámutat nem is annyira jogrendszerünk, mint sokkal inkább a jogról alkotott fogalmaink már említett, végletes eltorzulásának gyökereire. Manapság – úgy látszik – senki nem is gondol arra, hogy már a JOG is csupán csak köntöse az erkölcsiségnek, hiszen csak azt határozza meg, hogy mely – általános, elidegeníthetetlen, emberi – jogokat vehetünk – vagy legalábbis vehetnénk – igénybe, ha erkölcsösen akarunk élni, adott esetben a kisbetűs jog ellenére is. A JOG és a jog tehát legjobb esetben is másodlagos dolog, elsődleges az erkölcsiség és az erkölcsös élet.

Tudom természetesen, hogy mindez elképesztő képtelenségnek látszik mai világunkban. S szerény ismereteim szerint sem a jogtörténészek, sem a jogfilozófusok nem próbálták még erről az oldalról közelíteni a JOG és a

jog fogalmkörét. Ezt azért tartom végzetes hibának, mert nem a jogokkal van baj, hiszen azokkal – mint látuk – túlságosan is elhalmoztuk magunkat, hanem az erkölcsiséggel. Már régen ott tartunk, hogy az erkölcsös életvitel megkövetelését szinte nevetégesnek tartjuk, az erkölcsi szabályokat szabadságunk – jogaink! – beszűkítésének, megnyirbálásának tekintjük, s hajlamosak vagyunk arra, hogy mai társadalmunkat erkölcselennek minősítsük; ami persze tévedés, hiszen a legromlottabb közösségeknek is van valamiféle erkölcsisége, amely megkíván bizonyos magatartásformákat. A baj ott és akkor kezdődik, ahol és amikor az erkölcsiség elveszti transzcendens – a közöség létén kívüli talajban gyökerező – kötődéseit.

A mai, ún. jóléti társadalmak sajnos ebben az állapotban leledzenek. A transzcendens alapokon nyugvó erkölcsiség alapkérdése – mi a jó, mi a rossz? – általában eszünkbe sem jut már; döntéseinket, cselekedeteinket, egész magatartásunkat aszerint szabjuk meg, hogy mit tartunk hasznosnak vagy károsnak, kellemesnek vagy kellemetlennek, vagy még ennél is felületesebben: mihez van, vagy nincs (éppen) kedvünk. No persze: ez is egyfajta erkölcsiség, és nem is valami új, voltaképpen azonos az ógörög hedonizmus és bizonyos fokig az angol utilitarizmus felfogásával, amelyből azután kinőtt a mai „fogyasztói társadalom”, amelyben minden csak árucikk, maga az ember is.

Ennek az erkölcsiségnek természetesen semmi köze a transzcendens eredetű JOG-hoz, belőle csak egyetlen jog vezethető le: az erősebb (ügyesebb, ravaszabb, törtetőbb, önzőbb, brutálisabb) joga, s ezt a körülményt a különböző jogok már említett inflációja legfeljebb a felületes szemléllő elől tudja elfedni. Sem az aprócska és gyakran hasznavehetetlen jogok áradata, sem a médiumok cifra csomagolású semmitmondása, sem a reklámvilág talmi csillogása nem képes azonban elfedni e létforma egyre kietlenebbé és kegyetlenebbé váló sivárságát, amely egyre több embert – főként fiatalokat – kerget lélekgyilkos szekták karjaiba, vagy különböző kábítószeres testet is romboló „élvezetébe”.

E kitérő után kanyarodjunk vissza alaptételünkhöz, amely szerint hiszszük, vagy munka-hipotézisként elfogadjuk azt, hogy valamely Teremtő teremtménye vagyunk, s mint ilyenek kaptuk a szabadságot azért, hogy magunk választhassuk meg, kinek, vagy minek akarunk szolgálni. Ebből pedig az következik, hogy létünk ho-

mánya nem a JOG vagy a jogok, hanem a felelősség. A JOG-nak és jogoknak tehát csak az lenne a szerepük, hogy az emberi együttélés intézményes keretei között biztosítsák e felelősség vállalásának lehetőségét.

Felelősség

Sajnos a felelősséget is általában csak jogi vonatkozásaiban ismerjük. Tudjuk, hogy az, akire rábíznak valamit, vagy akit megbíznak valamivel, az a rábízott dolgokért vagy a megbízatás teljesítéséért felelősséggel tartozik, és jogilag felelősségre is vonható. Ami természetesen kellemetlen, sok esetben veszélyes is, ezért általában mindenki igyekszik elhárítani magától mindenféle felelősséget, vagy legalább a felelősségre vonást igyekszik a lehető legnagyobb ívben elkerülni. A felelősség viszont nem világosan körülhatárolt és rögzített filozófiai fogalom, hanem csupán a nagy, kétségtelenül impozáns erkölcsfilozófiai rendszerek mutatós kulisszái mögött tétován tébláboló, sápadt kísértet, Platónról Teilhard de Chardinig. A fogalom mindig ott lebeg valahol a háttérben, de soha, sehol, senkinél nem kapja meg azt a súlyt és jelentőséget, amelyet – véleményem szerint – megérdemelne.

A nem is filozófusként, hanem inkább közgazdász- és szociológusként számon tartott Max Weberen kívül senki nem próbálta meg az erkölcsiség kérdését a felelősség oldaláról megközelíteni, de az általa elgondolt/képzelt „ideáltípus”, akinek vagy amelynek a felelősséget vállalnia és hordoznia kellene, nemcsak vérszegény, hanem kimondottan vértelen figura marad. A felelősség viszont – ahogy én értelmezem, gondolom, érzem – kimondottan véres ügy, már csak azért is, mert az emberiség tragédiája – legalábbis szimbolikusan – azzal kezdődik, hogy Ádámnak felelnie kell az Úr kérdésére. „Ádám, hol vagy, és mit cselekedté?” És e felelősségre vonás következménye az emberiség őstraumája: a kiűzetés a paradicsomból.

Ennél is világosabban és élesebben fogalmazódik meg a felelősség kérdése az újszövetségi talentum-példázatban (Máté 25,14–30, illetve Lukács 19,12–24). Az úr talentumokat bizsolgáira, kire többet, kire kevesebbet, megjutalmazza azokat, akik e talentumokkal jól sáfarkodtak, s megbünteti azt, aki e talentumokat csak megőrizte; arról már nem is beszél a példázat, hogy mit tett volna azzal, aki a rábízottakat elherdálta... A példázat értelme világos: talentumainkat, képességeinket, adottságainkat nem azért kapjuk, hogy elássuk vagy elherdáljuk azokat,

hanem azért, hogy szorgalmasan, okosan és hasznosan éljünk velük, s ezért felelősséggel tartozunk annak, aki bölcsönkbe helyezte e talentumokat. Ennek értelmében a felelősség és annak tudata az emberi élet egyik legfontosabb – talán a legfontosabb – eleme, jóllehet e fogalmat legnagyobb gondolkodóink is úgy kerülgetik, mint macska a forró kását, s hogy a hétköznapi életben a felelősséget legjobb esetben is csak jogi fogalomként ismerjük és vesszük tekintetbe, természetesen csak akkor, ha végképp nincs módunk kibújni alóla. (...)

Ez persze meglehetősen komikus meggyőződés egy olyan világban, amelyben mindenki mindent elkövet azért, hogy ne lehessen felelőssé tenni és felelősségre vonni semmiért. Azt mondhatnánk, hogy a felelőtlenység képezi korunk erkölcsiségének alapját, s felelőtlenységünknek csak az átkozott jog szab határokat. Mert hát: aki felvesz valamiféle hitelt, annak felelősséget kell vállalnia nemcsak a felvett pénz, hanem a kamatos kamatok visszafizetéséért is, és ez alól aztán igazán nincs kibúvó. S azokat, akiket rajtakapnak az érvényben lévő törvények megsértésén, általában felelősségre vonják a bíróságok. Úgy látszik viszont: mind a bíróság, mind a közfelfogás nem a törvénysértést ítéli el, hanem a rajtakapott törvénysértő mulyaságát. Értelmetlen lenne erkölcsi felelősségről vagy felelőtleniségről beszélni. Ha az erkölcs – definíciónk szerint – valamely közösség általánosan elfogadott maga-

tartási formáinak és szabályainak összessége, akkor azt kell mondanunk: korunk és társadalmunk erkölcsese a felelőtlenység.

A felelőtleniségre alapozott erkölcs persze nem valami újszerűtű dolog. Mint annyi minden, megtalálható már a genezisben, az ószövetségi őstörténetben. Emlékezzünk arra, mit válaszolt a testvérgyilkos Káin az Úr kérdésére: „Káin, hol van a te testvéred, Ábel?” A testvérgyilkos válasza ellenkérdés: „Hát őrizője vagyok-e a testvéremnek?” Mózes – mint annyiszor – itt is fején találja a szöveget: a felelőtleniség erkölcsese elsősorban az emberi kapcsolatok területén fejt ki romboló hatását. Minden emberi közösség épületének összetartó habarcsa ugyanis az a felelősségtudat, amelyet a közösség tagjai éreznek egymás és a közösség egésze iránt. Az egészséges emberi közösségben az egyed igenis őrizője az ő atyafiának; e tudat, az egymásért és a közösségért vállalt és hordozott felelősség nélkül lehetséges persze jogszabályok, törvényes – vagy annak mondott – erőszak által úgy-ahogy rendezett emberi együttélés, amelyet nevezhetünk mondjuk társadalomnak, de semmi esetre sem emberi közösségnek.

Minden emberi közösség alapsejtje pedig a család, amelynek a házasság intézménye nyújtja a törvényes, jogi keretet. Talán nem kell bizonygatni, hogy ez a keret a mai, ún. jóléti társadalmakban nemcsak fellazult, hanem már szét is hullott; a statisztikák szerint a házasságok több mint fele vá-

lassal végződik, ami természetesen csak azért lehetséges, mert a törvényes keretek ezt lehetővé teszik. E keretek fellazulása, illetve széthullása viszont nem ok, hanem okozat. Amint láttuk: a törvények és jogszabályok vagy a hatalom érdekeit tükrözik, vagy a társadalom erkölcsi közfelfogását, s ahol a felelőtlenység a közkeres életre szóló elkötelezettséget követelő jogszabályoknak. A házasság a keresztény kultúrkörben csaknem két évezreden át a holtomiglan-holtodiglan egymásért – és az utódokért – vállalt felelősség törvénybe iktatott intézménye volt; ma már csak jogi sallang, amelyet akkor akasztunk rá egy szexuális partnerségre, ha úgy gondoljuk/érezzük: na, ez talán tartósabb lehet, mint a többi. És ha nem? Na és? Ak

kor válunk... S általában: Ki gondolkod ma már arra, hogy egy szinte kutya-futtában „ösz- szehozható” szexuális kapcsolat a partnerrel – és az esetleges utóddal – szemben egész életre szóló felelősségvállalást kellene hogy jelentsen? Ugyan, kérem! (...)

Túlságosan elkanyarodtunk volna a felelősség kérdéséről? Ó nem, éppen ellenkezőleg, kellős közepén vagyunk. Emberi létünk alapkérdése ugyanis az, hogy engedünk-e ennek a sugalmazásnak, mely esetben felőrldünk az élvezetek többé-kevésbé eredménytelen és hiábavaló hajszolásában, miközben természetesen az állandó elégedetlenség állapotában leledzünk – vagy hajlandóak és készek vagyunk valamely felelősség vállalására és hordozására?

Az elvállalt – vagy ránk rótt – felelősség persze irgalmatlan, vérszopó szörnyeteg, és a joggal ellentétben nem is emberi találmány, hanem a természet, legalábbis a bioszféra egyik, talán legfontosabb tartóoszlopa. Gondolok itt elsősorban az állatok, kiváltképpen a madarak és emlősök „családi életére”, az utódok gondozásának, oltalmazásának, felnevelésének hallatlan fáradalmaira, a szülők feltétel nélküli áldozatkészségére, amely nem egyszer életükbe kerül. Ez a felelősségvállalás a biológiai „programozás” része, tehát nyilván nem tudatos. A biológiai programozás viszont az emberben már csak

nagyon hiányosan, vagy már egyáltalán nem működik, helyét tehát a tudatosan vállalt felelősségnek kellene elfoglalnia. Ki vesz viszont önként a nyakába ilyen vérszopó szörnyeteget?

Nos: akár tetszik, akár nem, s bármennyire elkerülte is a filozófiatörténet nagyjainak figyelme ezt a tényt, az emberi erkölcsiség alapkérdése az, hogy vállaljuk-e a szabad akarat tudatában is ezt a biológiailag beprogramozott felelősséget, noha az értelmünk alkotta jog megteremtette a különböző kibúvókat. Az erkölcsiség kérdésének e durva leegyszerűsítése a biológiai síkra sokak számára elfogadhatatlannak, talán visszataszítóknak látszhat, mégis azt tartom az ember – és az emberiség – erkölcsi feladatának, hogy a természet szigorú rendjét megvalósítsa a szellem szabadságának síkján. (...)

Az első fokon felelősséggel tartozom anyámnak, apámnak, testvéremnek, feleségemnek, gyermekeimnek; a másodikon annak a nemzetnek, amelybe akaratlanul bár, de beleszülettem; a harmadikon az emberiségnek; a negyedikon minden élőlénynek, még annak is, amelynek húsát megeszem; s az ötödiken az egész teremtett mindenségnek... Mindennek és mindenért...

Amivel persze a nagyzási téboly világába lépek. Hogyan jön egy sokadrangú galaxis sokadrangú naprendszerének közepesnél is kisebb bolygóján kialakult felületi tenyészet miniférge ahhoz, hogy felelősséget érezzen a világmindenség egészéért? Viszont: ha egy Teremtő teremtményeinek tekintjük magunkat, mégsem mondhatjuk, hogy semmi közünk a teremtett világ bármely – akár legtávolabbi, legkisebb – részecskéjéhez. Így nézve voltaképpen felelősek vagyunk mindenért, ami történik ebben a végtelen, vagy legalábbis határtalan világmindenségben, talán azért is, ami nem történik, holott történnie kellene. A kérdés „csak” az, milyen mértékben vagyunk képesek vállalni e kozmikus felelősséget.

Mert: világos, hogy semmit nem tehetünk hozzá valamihez, illetőleg semmit nem vehetünk el valamiből, ami valamely tőlünk sok száz vagy ezer fényévnnyi távolságban történik. Az állandóan változó univerzumban naprendszerek omlanak össze vagy robbannak szét, csillagok születnek és halnak el anélkül, hogy akárcsak tudomást is szerezhetnénk minderről... A kozmikus felelősség tehát a Teremtő vállát nyomja, ha nyomja... Az embernek mint teremtménynek elég – ha nem túl sok – a rá szabott világgért való felelősség: önmagáért,

családjáért, a kisebb-nagyobb közösségért, amelyben él s amely élteti, nemzetéért, az emberiségért, porosznyi bolygójának léteért... Ezt a felelősséget viszont ismernünk, vállalnunk és hordoznunk kell.

Azaz hogy: kellene. Mint már mondtuk: a hétköznapi élet gyakorlatában a lehető legnagyobb ívben igyekszünk elkerülni mindenféle felelősséget; sőt: a legsúlyosabb vétkek elkövetői is mindig találnak kibúvót vagy legalábbis kibeszélést, általában minden rosszért az ah, oly gonosz társadalom felelős, amelyet ugyebár nem lehet felelősségre vonni... Röviden: az erkölcsi felelősség fogalmát sikerült szinte teljesen kiirtani a köztudatból, bár érdekes módon elég gyakran emlegetjük. (...)

Mai világunk demokratikusnak nevezett jóléti államai ebben a kérdésben Janus-fővel, tehát két arccal rendelkeznek. Mint már többször is mondtuk: meg sem lehet számolni, hányféle jogot biztosítanak tagjaiknak – legalábbis papíron –, a fenti értelemben véve legelemibb, talán egyedül általánosnak elismerhető jog azonban sehol nincs törvénybe foglalva, és akik megpróbálják igénybe venni, azok többé-kevésbé biztosan lehetnek abban, hogy nagyon gyorsan felvonultatják ellenük a „demokratikus jogállam” karhatalmi szerveit. Nem akarom természetesen azt állítani, hogy a gazdasági, politikai és kulturális globalizáció vagy az atomenergia és a géntechnika felhasználása ellen tüntető tömegeknek mindig feltétlenül igazuk van; s azt is valószínűnek tartom, hogy a tömegtüntések peremén rendszeresen megjelenő, álcázott „radikálisok”, akik indokolatlan és értelmetlen erőszak alkalmazásával kiprovokálják a karhatalmi szervek beavatkozását, ugyanazon a pórázon futnak, mint azok, akik ellen a tüntetések irányulnak. Kétségtelennek tartom azonban, hogy éppen azokat, akiknek a hátán csattog a gumibot, akiket telibe talál a vízágyú sugara vagy halálra gázol a tűzoltóautó, a felelősségtudat hajtja az utcára.

A felelősséget felismerő és vállaló – illetve vállalni akaró – emberek azonban mindenütt elenyésző kisebbséget alkotnak. A hatalmat általában azok birtokolják – bitorolják –, akiket a világviszonylatban is egyenirányított médiumok által a szellemi fogyatékoság szintjén tartott túlnyomó többség demokratikusnak nevezett, de mindenütt aljasul manipulált választások keretében hatalomra segít. S a hatalom birtokosai/bitorlói számára éppen az a kisebbség jelenti a legnagyobb veszélyt, amely felelősséget érez és szeretne vállalni közös-

sége, nemzete, az emberiség vagy Földanyánk sorsáért. A felelőtlen és felelősségre nem vonható hatalmasok ezeket az elemeket mindenütt a világon agyonhallgatják, vagy elhallgatják, ha kell erőszakkal is.

Az emberi közösség egészséges, kielégítő működésének alapfeltétele mindezek szerint a jog és a felelősségvállalás elválaszthatatlansága lenne. Minden emberi közösségnek biztosítania kell(ene) minden tagja számára valamely felelősség vállalásának és hordozásának lehetőségét, s természetesen a jogot ahhoz, hogy a vállalt és hordozott felelősség alapján végzett tevékenységének gyümölcsseit learassa és élvezze. Minden ezt meghaladó jog igénybevétele vagy akár csak követelése is közbűnténynek kell(ene) hogy minősüljön.

Ebből persze egész sereg látszólagos igazságtalanság származhat, tekintettel arra, hogy a felelősségvállalás mértéke elsősorban az egyén képességeitől, adottságaitól függ, amelyeket nem – vagy csak nagyon csekély mértékben – tudunk befolyásolni, megváltoztatni; a nevelés mindenhatóságában ma már szerencsére senki nem hisz. Nézzünk néhány abszurd példát! Ha valaki híján van minden kezűgyességnek, nem vállalhatja a sebész felelősségét, akkor sem, ha értelmileg képes a szükséges ismeretek elsajátítására; és fordítva: a legfinomabb kezűgyességgel megáldott ember sem léphet sebészi pályára, ha nem tudja felfogni és megtanulni a rendkívül bonyolult anatómiai összefüggéseket, s még az is előfordul, hogy valaki minden szükséges képességgel rendelkezik, de egyszerűen elájul, ha vért lát... Az ilyen embereket nyilván nem szabad, nem lehet megterhelni a sebész felelősségével. Folytathatnánk persze a végtelenségig: vakból, színvakból nem lehet festő, süketnémából szónok vagy énekes... S az értelmi fogyatékosok legfeljebb politikai pályán juthatnak magasra, de nem vállalhatják az egyetemi tanár, vagy akár csak a népiskolai tanító felelősségét. (...)

Összefoglalva: jogunk, teremtmény-voltunkban lefektetett, elidegeníthetetlen, „természetes” jogunk van a képességeinknek megfelelő felelősség vállalására és a vállalt felelősség hordozásából adódó jogok igénybe vételére. Ennyire, többre nem. Jogtalan, sőt: jogellenes dolog felelősségvállalás nélkül jogokat igénybe venni, követelni, de felkínálni is! (...)

Ebből a szempontból kell(ene) szemlélnünk korunk egyik legsúlyosabb problémáját, a terrorizmust is. Elítélhetjük-e a közösség, nemzet, emberiség iránt érzett felelősség je-

gyében a jogtipró zsarnokság ellen alkalmazott erőszakot? A zsarnok megölését az elnyomott nép nevében és érdekében a közfelfogás nem terrorista akciónak, bűnnek, hanem hőstettnek tartja. (...)

A terrorizmus ott kezdődik, ahol a bármily jogosnak és indokoltnak tekinthető ellenállás hordozói saját – vélt vagy valódi – igazuknak ámokfutóivá válnak, és válogatás nélkül alkalmazkazzák az erőszakot mindennel és mindenkivel szemben, mit sem törődve azzal, hogy áldozataik semmiről nem tehetnek, nem hordozói, még csak nem is részesei a támadott hatalomnak. (...)

Az önfeláldozás ebben az esetben természetesen nem mentség, bár kétségtelen, hogy az öngyilkos merénylő tudatosan vállalja és viseli tette következményeit; őt tehát még mindig „tisztességesebbnak” kell tartanunk, mint azokat, akik biztos rejtekhelyen meghúzódva, távolból gyilkolnak.

Ha így vesszük, akkor azt kell mondanunk, hogy az egész emberi történelem a terrorizmus jegyében játszódott és játszódik le, s a jelenünkben hangzatos frázisokkal meghirdetett világháború a terrorizmus ellen nem más, mint a terrorizmus különböző alakulatainak harca egymás ellen, melynek során a szemben álló felek a másik terrorizmusára mutogatnak a sajátjuk igazolása céljából.

Mindez nem változtat azonban két tényen. Az egyik az, hogy a terrorizmus semmiféle formája nem igazolható vagy ment(eget)hető sem erkölcsi, sem jogi, sem vallási alapon. A másik: eredet szerint mégis meg kell különböztetnünk a terrorizmus két formáját. Az egyik azoknak az embereknek, közösségeknek, népeknek, nemzeteknek terrorizmusa, akik vagy amelyek végső kétségbeesésükben nyúlnak a terrorizmus eszközeihez, mert valamely hatalom megtagadja tőlük a jogot ahhoz, hogy maguk alakítsák felelősen saját sorsukat és életüket; a másik a hatalom terrorizmusa a reménytelenek, a kétségbeesettek, az elveszettek terrorizmusával szemben. E különbség felmutatása nagyon fontos lenne, nem azért, hogy igazoljuk a terrorizmus első formáját, hanem azért, hogy lássuk: igenis lenne lehetőség kitörni ez ördögi körből egyszerűen azáltal, hogy biztosítjuk a fenti jogot mindenkinek, amely nem más, mint a különböző, hangzatos és nemzetközileg elfogadott alapokmányokban – chartákban – lefektetett önrendelkezési jog, s mindenkinek jár: araboknak, csecseneknek, négereknek, cigányoknak, íreknek, baszkoknak, sőt – kimondani is szörnyű!

– talán még a magyaroknak is, sajnos csak papíron. (...)

Mindezt azért kell végiggondolnunk, hogy világosan lássuk: azok az emberek vagy közösségek, akikről, illetve amelyektől megtagadják az önrendelkezés jogát, az értelmes felelősség vállalásának és hordozásának lehetőségét, előbb vagy utóbb értelmetlenül, sőt értelemellenesen és felelőtlenül cselekszenek. A következmények pedig történelmi méretekben is beláthatatlanul súlyosak.

Mindez azonban „csak” történelmi – vagy ha úgy tetszik, aktuálpolitikai – vetülete kérdésünknek: Mit kezdünk a felelősség fogalmával egy olyan társadalomban, amelynek erkölcsé a felelőtlenység? Azt hiszem, itt is csak akkor juthatunk tovább, ha visszaeszmélkedünk a létünkkel kapcsolatos alapfeltevésre, amely szerint ennek az egész, mérhetetlen világ-mindenségnek s benne a magunk arasznyi létének is van oka, célja, értelme, noha azt korlátozott elménnyel képtelenek vagyunk felfogni. (...)

Ebből a hitből vagy feltevésből kiindulván világos, hogy nem véletlenül létezünk, hogy személyes életünknek is van oka, célja, értelme, hogy valamiféle feladatot kaptunk, amelynek elvégzéséért felelősséggel tartozunk önmagunknak, legközelebbi embertársainknak, közösségünknek, nemzetünknek, az emberiségnek és Földanyánknak, valamint – végső fokon – Teremtőnknek, akinek létét hihetjük, ha hinni tudjuk; ha nem: ugyancsak el kell fogadnunk alapvető léthipotézisként.

Ez persze nem valami szédítő újdonság, hiszen minden vallás ezt tanítja időtlen idők óta, sajnos nem valami eredményesen, mert mai világunkban az emberek túlnyomó többsége – még azoké is, akik valamely vallás hívőjének vallják magukat – nem vállalja és hordozza, talán fel sem ismeri ezt a transzcendens felelősséget. Különösképpen vonatkozik ez az ún. nyugati kultúrkörre, amely a felvilágosodás és a racionalizmus nevében kirúgta maga alól a kereszténység sziklatalaját, s azóta szinte szakmányban gyártja a különböző, tudományosnál tudományosabb világképeket, amelyek sok és egyre több kérdésre adnak kielégítő, vagy legalábbis egy darabig annak látszó válaszokat, csak azt nem tudják megmondani, hogy mire jó ez az egész.

Visszont éppen ezért nagyon ide kíváncsi azoknak a megfigyeléseknek az eredményei, amelyekkel az orvostudomány fejlődésének utolsó húsz-harminc éve ajándékozott meg bennünket, bár ezeket a megfigyeléseket a legtöbb tudomány képviselői

máig sem ismerik el „igazán tudományosnak”. (...)

Arról van szó, hogy az orvostudományban is nagyon jelentős technikai fejlődésnek köszönhetően, ha nem is számtalan, de sok – és egyre több – esetben hoznak vissza embereket a „klinikai halál” állapotából. Az így „visszatérők” nagy része olyan „halál-élményekről” számol be, amelyek meglepő – mondhatnánk azt is: bámulatos – módon megegyeznek egymással, függetlenül a halálból visszatérők korától, nemétől, származásától, műveltségétől, életkörülményeitől, kultúrkörétől. Figyelemre méltó továbbá, hogy ezek a beszámolók ugyancsak bámulatos egyezést mutatnak olyan, több ezer éves feljegyzésekkel, amelyeket az egyiptomi és a tibeti halottas könyvekben találhatunk.

Jelen gondolatfuttatásunk szempontjából ezeknek az egymással és az ősrégi feljegyzésekkel messzemenően megegyező beszámolóknak voltaképpen csak egyetlen eleme fontos: az, hogy a klinikailag halottnak nyilvánított – a valóságban persze csak a halál küszöbén álló – ember előtt egyetlen, voltaképpen időtlen pillanatban leperg egész élete, amelyet – rendszerint egy tiszta fényből álló, titokzatos lény felügyelete alatt – önnönmagának kell értékelnie, kizárólag két szempont szerint. Az egyik: Mennyi szeretetet nyújtottál életed során embertársaidnak? A másik: Mennyiben használtad fel képességeidet tudásod gyarapítására? Ismétlem: önmegítélésről van szó, és kizárólag e két szempont szerint. Mivel azonban hazugságnak, ki- vagy mellébeszélésnek nincs semmi lehetősége, a helyzet – enyhén szólva – fölöttebb kellemetlen, kínosságát csak az enyhíti, hogy az ellenőrző Fénylénnyől nemcsak kérlelhetetlen szigorúság, hanem végtelen megértés és szeretet is árad. Mindezt csak azért hozom fel itt, mert igazolni, vagy legalábbis megerősíteni látszik azt a feltevést, hogy minden embernek – s így valószínűleg az egész emberiségnek is – valamiféle feladata, küldetése van, amelynek betöltéséért felelősséggel tartozik és felelősségre is vonattatik.

Tévedések vagy félreértések, esetleg félremagyarázások elkerülése végett: senki nem tekintti – talán nem is tekintheti – ezeket a megfigyeléseket és beszámolókat tudományos bizonyítéknak; ma már azonban nem lehet mindezt tudományosan semmibe venni sem. S e megfigyelések/beszámolók kétségtelenül alátámasztják azt az emberi tudattal voltaképpen egyidős feltevést, amely szerint nemcsak nem szabad, de nem is lehet felelősség nélkül élni.

(Vége)